

ПЕРИФРАЗ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Зленко Ю.М.

Прилуцька гімназія №1 імені Георгія Вороного

Досліджено види перифрастичних конструкцій у мовлення Є. Гуцала та зображувально-виражальні можливості перифразів у його прозі.

Ключові слова: перифраз, зорові образи, перифрастичні звороти.

Постановка проблеми. Дослідити специфіку функціонування та творення перифразів у художньому мовленні Є. Гуцала.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мові постійно збагачується не тільки словниковий склад, а й форми вираження думки й почуття, удосконалюються прийоми та засоби мовного викладу. До джерел збагачення виражальних ресурсів мови належать і перифрази. Проблема функціонування перифразів у мовленні розроблена в працях таких мовознавців, як Є. С. Регушевський, М. П. Коломієць, А. О. Мойсієнко, О. С. Юрченко, В. П. Москвін, І. Ю. Кобилянський, А. С. Аксамитов. Так, Ю. С. Юрченко класифікує перифрастичні звороти за тематичним, лексичним, граматичним принципами, Є. С. Регушевський пояснює функції описових зворотів, В. П. Москвін характеризує семантичні різновиди, А. С. Аксамитов описує перифрастичні звороти з погляду їх вступу в системні зв'язки. Уживання перифрази як виражального засобу було описано в поетичному мовленні Т. Шевченка та прозі О. Довженка, але він є малодослідженим у художньому мовленні Є. Гуцала.

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Дослідження видів перифрастичних конструкцій у мовленні Є. Гуцала та зображувально-виражальні можливості перифразів у його прозі.

Мета статті. Аналіз дібраних описових зворотів із семантичного та стилістичного поглядів.

Виклад основного матеріалу. Українська природа для Євгена Гуцала була найпершим і справжнім учителем життя, вона перестає бути тлом, стає персонажем, таким же повнокровним і діяльним, філософськи змістовним, як справді непересічна людська діяльність. Письменник відзначається вмінням створити образ природи в формі відкриття-одкровення: така велична, чарівна природа рідного краю, що безглуздими здаються людська жорстокість, зло, несправедливість, підлість.

Значна кількість перифрастичних одиниць ужита для номінації об'єктів природи. Перифраза дає можливість відтворити різноманітні образи. Не можна обійти оригінальну манеру створення письменником зорового образу. Гуцало вміло передає своє захоплення навколишнім світом, доносить до читача найяскравіші якості, особливості предмета. Перифрази сприяють проясненню найбільш характерних рис об'єкта.

Зорові образи можна диференціювати за темами:

1) на позначення техніки, наприклад: дивовижний жук [2, 67] - «машина», залізні круки [3, 78] - «техніка»;

2) на позначення дій, наприклад: шарварок зчиняти [3, 45] - «співати», зализувати рани [3, 78] - «лікуватись», півником тіпатися [3, 123] - «бити»; купає свій зір [4, 163] - «дивиться», хлюпнув бликитним димком [4, 88] - «подивився», полум'яніє очима [4, 175] - «радіє», промениться в душі [4, 40]

- «згадується», соняшником личко цвіте [4, 20] - «усміхатися», лився старечим перехлюпом [4, 31] - «звучав»;

3) на позначення ознак:

за розміром, наприклад: горошкуватий скіпок [2, 67] - «малий», вищий на дві голови за гамірливі сосни [1, 68] - «високий»;

за самопочуттям, як - от: ножем крає [3, 23] - «болить», на ладан дихає [3, 87] - «квола», несли сонце на обличчях [4, 41] - «раділи»;

4) на позначення тварин, наприклад: рогаті голови [3, 67] - «худоба», гребенястий красень [3, 56] - «півень», сіра грудочка [1, 99] - «птах»;

5) на позначення чоловіків, наприклад: яблунівський чудотворець [3, 79] - «Павел», великий народний умілець [3, 45] - «дід», дорогий гостинець [3, 56] - «Марко», епоха попечених [2, 67] - «необачні чоловіки», скіпок витіпаного ячменю [2, 89] - «Тули-баба», безстрашний проводир [2, 79] - «Васюра»;

6) на позначення жінок, наприклад: розквітлий соняшник [1, 165] - «жінка», без роду - племені [3, 87] - «Мотря», цупке коріння вільхи [3, 76] - «дівчина», срібна свічка [2, 89] - «мати», торішній житній кулик перев'язаний хустинкою [3, 54] - «баба»;

7) на позначення рослин, наприклад: дерева: зелені шата [1, 56] - «листя», витончені багнети [4, 79] - «сучки», клейкі окови [2, 24] - «бруньки», неприхована жіночність [3, 90] - «берези», підхмарні велетні [4, 67] - «дуби», незборимі лицарі [3, 67] - «дуби», лісові духи [3, 34] - «дуби», зелена неприступна фортеця [2, 12] - «дуби», неймовірні доісторичні створіння [4, 89] - «дуби», білі пахучі хвилі [3, 67] - «квіти яблунь», багрянні, золоті муки [2, 89] - «опале листя», кволі вогники [2, 47] - «зів'яле листя», мідні монети [3, 79] - «листя», застиглий дощопад [2, 34] - «лоза»; квіти: жовта цятка некліпливого погляду [2, 56] - «нарцис», білі тверді сльози [3, 78] - «конвалії», рум'яні чашечки [3, 67] - «мак», білі оченята, маленькі вічка [2, 56] - «квіти», білі тверді сльози [92, 89] - «квіти»; трава: зеленкувате примарне світло [1, 89] - «полин», тонкі зелені шпильки [2, 67] - «молода трава», блискуче зелене шумовиння [2, 54] - «трава»;

8) на позначення овочів, наприклад: дві іскристі, криваві грудочки снігу [3, 23] - «помідори», смугасті та воскові дива [3, 56] - «гарбузи», соковите сонечко [2, 72] - «помідори», коричневі перисті ядра [3, 77] - «квасоля», воскові дзвоники [4, 41] - «грушки», застиглий кулястий віск [2, 34] - «гарбуз»;

8) на позначення будівель, населених пунктів, місцевостей, наприклад: дно річки [3, 69] - «вулиця», біла печаль [3, 68] - «хата», пилина неосяжного степу [3, 34] - «село»;

9) на позначення природних просторів, наприклад: велетенська стіна провалля [2, 56] - «небо», селянська замордована маса після придрушеного бунту [1, 67] - «зоране поле», блискуче зимове шумовиння [1, 99] - «яр», замерзла брила невода [3, 78] - «ліс», чорна похмура рать [2, 69] - «ліс», зро-

шена скатертина [2, 57] – «луг», холоначі простори [4, 99] – «поля», пустельна безодня [2, 97] – «небо», царство відтінків [2, 89] – «небо»;

10) на позначення предметів, наприклад: вузька калюжка [4, 76] – «шибка», розтулена чорна паща [3, 89] – «піч»;

11) на позначення явищ природних, наприклад: пісня землі [3, 79] – «вітер», рухомий холодок [2, 56] – «тінь», шротинки золотого сйива [3, 78] – «іній», завмерле тремтіння студених павутинок [2, 78] – «іній», струмені паркого тепла [3, 89] – «туман», біле молоко, біле пасимце [2, 35] – «туман», блуватий смуток [2, 67] – «туман», брудний осокорий пух [2, 124] – «сніг», жовтувато-темний туманець [3, 99] – «місяць», блиск неживого ока [3, 49] – «місяць», дорідне язичницьке сонце [3, 67] – «місяць», жовте багаття [2, 143] – сонце, заупокійна молитва [3, 69] – «вечір», елегійне зітхання [3, 89] – «мряка», душа жива [3, 29] – «вітер», живі уламки блакиті [3, с.78] – «град», велетенська біла конвульсія [2, с.135] – «блискавка», швидке миготливе світло [2, 134] – «блискавка», лоскотливі кігтики [2, 54] – «мороз», блакитні вівці [3, 34] – «хмари», пухнасті брунатно-білі сніги [2, 34] – «хмари», молоком облитий ранок [3, 4] – «туман»;

12) на позначення частин тіла, наприклад: стиглий плід [3, 67] – «голова», крейдяне квасолиння [3, 45] – «зуби», лукавинки соковитої борозни [3, 23] – «зморшки», дві сині квітки барвінку [3, 57] – «очі», два зеленавих озеречок [4, 71] – «очі», зеленуваті, напродиво щасливі кружальця світлячків [2, 84] – « очі », кров'яні жилки [1, 7] – «щокки», гірко прокладена борозна [1, 46] – «губи»; в'юнкі пасемка [4, 269] – «волосся»;

13) на позначення професій, наприклад: велика сила [3, 79] – «шофер»;

14) на позначення водяних просторів, наприклад: небесний колір тремтячої шкарлупи [2, 75] – «ставок», холодне дзеркало [2, 153] – «ставок», голубі води [3, 78] – «Дніпро», виткані навечно [4, 125] – «острови», блакитна жилка [3, 79] – «струмок».

Вживається описовий зворот на позначення абстрактних понять, як-от: потайний трепіт серця [4, 45] – «любов», потрапити в пекло [4, 89] – «біда», наймудріший співрозмовник [1, 43] – «природа», прямо глянути у вічі смерті [2, 77] – «небезпека», заказане людському оку [3, 73] – «заборона», жолуді не сповиті [4, 56] – «майбутнє», шкірою відчувати [4, 34] – «інтуїція», дивовижні вогнисті струмени [2, 67] – «пісня», гарячі струмені [4, 99] – «пісня», вогнище самоспалення [3, 74] – «пісня», пісок сліпучий на берегах життя [3, 34] – «час», жовто-зелений кристалик [3, 56] – «мрія», завирувала таємнича течія [3, 79] – «віра», мертвий пісок минулого [1, 56] – «спогади», скалка гіркої долі [3, 67] – «перешкоди», язичок свічки ополудні [3, 78] – «спогад», таємний куточок душі [3, 89] – «мрія», вічні позички [2, 79] – «прохання».

Перифраз яскраво репрезентує мовну картину пір року, наприклад: перші кволі вогники [4, 78] – «рання осінь», велетенська прозора хвиля тепла [1, 162] – «весна», великі вогнища [4, 79] – «пізня осінь».

Описові звороти яскраво передають емоції, як-от: хитрий обачний завойовник [2, 45] – «ненависть», дражливе відчуття [3, 41] – «переживання», кров'ю хрипіти [2, 158] – «злитись», пожовтіле листя душі [1, 23] – «туга», екзотичний птах [2, 67] – «радість».

Завдяки описовим зворотам можна не лише уявити той чи інший предмет, але й відчути дотиком чи слухом те чи інше явище. Насичення перифрастичними одиницями мови творів слугує для влуч-

ного вираження думки, це створює індивідуальність письменника, бачення світу саме таким, вміння тонко, точно висловлюватися.

Тривога замашних променів [3, 45] – «шорох», гриміти бурєю [3, 79] – «кричати», грати сатанинським вогнем [3, 79] – «співати», фонтанує вогонь [2, 79] – «співає», горить, дише вогнем [3, 89] – «співає», ледь чутні розпачливі скрики [2, 56] – «хрускіт (листя)», порозв'язувати широкі пельки [3, 67] – «кричати». Дані описові звороти передають слухові образи, а перифрази: прозорий жар – «теплий», чорна грудка тужливого погляду – «холодний» – зображають дотикові образи.

На основі досліджень можна відзначити, що перифраз виконує різноманітні функції в прозі Є.Гуцала [6, 70]: пояснювальна (безстрашний проводир [2, 12] – «Васюра», Вовча душа [4, 41] – «Тулибаба»); ігрова (порозв'язувати широкі пельки [2, 264] – «кричати», бляшаний козинок [1, 133] – «зупинка»); узагальнююча та оцінна (ті, що прив'язані узами до землі [1, 49] – «хлібороби», ті, що хліб обробляють [1, 68] – «селяни»). Крім того, перифрази у творах Є.Гуцала виконують евфемізаційну функцію, що пов'язана з естетизацією мовлення, часто це стосується лексеми «соняшник» – круглі кобзи, похмурі квіти смутку й темряви, приязні світильники [1, 21]; лексеми «дуби» – дідугани старі, три богатирі, коріння землі [4, 58], зелена неприступна фортеця, неймовірні доісторичні створіння, незборимі лицарі, лісовий дух [1, 125]. Але найвиразнішими функціями перифразів у творах Є.Гуцала є експресивна та естетична. Заслугує на увагу інтерпретація лексеми «земля» в індивідуально-авторських перифрастичних конструкціях, наприклад: грудка землі – «серце». Розгорнутий образ землі-серця, яскраво доповнений лексемами груди, пальці, жилка, пульс, зумовлює нові контекстуальні елементи смислу: грудка землі б'ється в грудях, торкніться пальцями жилки на скроні – почуєте пульс батьківщини. Грудка землі в творах гуцала – це відчуття постійного зв'язку з рідною землею. Ці метафоризовані образні звороти виявляють авторське ставлення до зображуваного, передають авторську картину світу, його переконання, естетичні ідеали, стереотипи мислення.

Стилетворчу функцію виконують усі без винятку семантичні й стилістичні розряди перифразів. Спостереження за використаними перифрастичними зворотами дає підставу говорити, що автор вживає велику кількість синонімічних перифразів на вираження одного й того ж поняття [6, 70]. Наприклад, в Є.Гуцала велику кількість номінацій мають поняття «хмари» – блакитні вівці [1, 2], брудно – білі сніги [1, 8], біле молоко [1, 12], паруюче молоко [1, 8], ліловий ожеред [2, 256], білі мухи [2, 4], незнане пташеня [2, 4], пухнасті брунатно-білі сніги [2, 34]; «ставок» – єдине яйце голубе [2, 4], небесний колір небесної шкарлупи [2, 4].

Подекуди елементи художнього стилю та публіцистичного поєднуються у філософських монологах, тому тут активно функціонують перифрази з відтінком піднесеності: земля батьків [2, 24] – «рідний край»; з негативним відтінком жарту й сатири: лазюче поповзя [1, 7] – «фашисти».

У творах Є.Гуцала перифрази найяскравіше відтворюють зорові образи. Спостереження за використанням перифрастичних зворотів дає підставу вважати, що письменник прагне по-особливому розкрити сутність образу в конкретній ситуації, надати словесно-художньому засобу емоційно-цінної значущості, інформативності. Перифрастичні звороти виконують різноманітні функції: пояснювальну, характеристичну, оцінну, експресивно-образну, естетичну, ігрову, евфемістичну, стилетворчу – і дозволяють авторові уникнути повторів, колоритно репрезентувати факти.

Висновки і пропозиції. Перифраз – це одне з джерел поповнення синонімічного багатства української мови. Він служить засобом образно – описової характеристики й виступає контекстуальним синонімом до слова або виразу – основної назви предмета.

Спостереження над функціонуванням перифразів у мові Є. Гуцала дозволили зробити такі висновки:

1) у тексті переважають індивідуально – авторські перифрази;

2) перифрази представляють майже всі стилістичні різновиди: консультативні, артистичні (артистично-апофеозні, артистично-евфемістичні, артистично – затаврувальні, артистично – рядові);

3) описові звороти мають різну будову з поглядом формально- граматичного, свіввідносяться переважно з іменниками та дієсловами;

4) у плані ономазіологічному вони ґрунтуються на метафоричному. Вживаються точні й неточні перифрастичні звороти;

5) за будовою фактичний матеріал можна поділити на прості й складні перифрастичні одиниці;

6) у творах Є. Гуцала перифрази найяскравіше відтворюють зорові образи. Письменник прагне по особливому розкрити сутність образу в конкретній ситуації, надати словесно-художньому засобу емоційно-цінної значущості, інформативності;

7) перифрастичні звороти виконують різноманітні функції: пояснювальну, характеристичну, оцінну, експресивно-образну, естетичну, ігрову, евфемістичну, стилетворчу – і дозволяють авторові уникнути повторів, колоритно репрезентувати факти.

Активне й своєрідне використання Євгеном Гуцалом перифразів суттєво збагачує й урізноманітнює емоційно-експресивну канву його творів.

Список літератури:

1. Гуцало. Є.П. Передчуття радості. – К., 1972. – 423 с.
2. Гуцало Є.П, Запах кропу. – К., 1969. – 268 с.
3. Гуцало Є.П. В гості до білого світу. – К., 1989.-286 с.
4. Гуцало Є.П. Орлами орано. – Х., 1977. – 374 с.
5. Качуровський Ігор. Основи аналізу мовних форм: Фігури і тропи. – Київ – Мюнхен, 1995.
6. Кобилянкий І.Ю. Перифрази як засіб емоційно – образного висловлення думки //УМЛШ – 1986 -№1 – С. 68- 70.
7. Коломієць М.П., Регушевський Є.С, Короткий словник перифраз за ред. М.М. Пилинського. – К., 1985.
8. Мойсеєнко А.Н. Перифраз в Шевченковому тексті // Дивослово. – 1997 – №3. – С. 23 – 25.
9. Москвин В.П. О разновидностях перифраза // Русский язык в школе. – 2001. – №1. – С.72 – 76.
10. Бойко В.М. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у творах Є.Гуцала // Література та культура Полісся. – Вип. І. Ніжинська вища школа (1820 – 1990). – Ніжин, 1990.- С.207 – 208.
11. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Ніжин, 2003.
12. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові // Все для вчителя. – 2006. – №3/4, – С.34 – 36.
13. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові // Укр. мова і літ. в шк. – 1984. – №4. – С.70 – 71.
14. Сучасна українська мова / За ред. А.П.Грищенка. – 2-е вид., перероблене і доповнене. – К., 1997.
15. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
16. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови: Навчальний посібник. – Х., 1983.

Зленко Ю.Н.

Прилуцкая гимназия №1 имени Георгия Вороного

ПЕРИФРАЗ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ ЕВГЕНИЯ ГУЦАЛА

Аннотация

Исследованы виды перифрастических конструкций в речи Е. Гуцала та изобразительно-выразительные возможности перифразов в его прозе.

Ключевые слова: перифраз, зрительные образы, перифрастичний обороты.

Zlenko Y.N.

Gymnasium № 1 named after Georgy Voronoi of Pryluky

PERIPHRAZIS IN YEVHEN HUTSALO'S BELLES LETTRES

Summary

The types of periphrazis constructions in Y. Hutsalo's speech and means of periphrazis expressions in his proze have been investigated.

Key words: paraphrazis, visual images, periphrastric with periphrazis.